

Zentsuratuak, baina ez ahaztuak

OLAZIREGI ALUSTIZA, Mari Jose
(UPV/EHU-MHLI)¹

Esku artean duzun monografía honen sorburua Euskal Herriko Unibertsitateko Memoria Historikoa Literatura Iberiarretan (MHLI) ikertalde kontsolidatuak 2018ko ekainaren 21ean eta 22an Donostiako Miramar jauregian antolatu zuen «Literatura eta Zentsura. Memoria eztabaidatuak» nazioarteko biltzarrean dago. Bertan, zentsurari buruzko hausnarketa teoriko nahiz historikoa sustatu nahi izan genuen, batetik, eta eremu iberiarreko literaturetan izandako eragina aztertu, bestetik. Alabaina, biltzarrak bazuen hasieratik hirugarren helburu garrantzitsu bat: Joan Mari Torrealdai soziologo eta euskaltzainak euskal ikasketetan zentsuraz egindako ikerketa eskerga aitortu eta omentzea. Helburuok guztiok baldintzatu zuten biltzarren egitura eta antolaketa. Horrela, lehenengo egunean, Valentziako Unibertsitateko Joan Oleza katedradunak zuzentzen duen Prometeo Ikerketa Proiektuko kideekin eta MHLI ikertaldearen kanpo-kolaboratzaileekin batera, zentsurak eremu iberiarreko literaturetan izandako eraginaren analisia egin genuen. Bigarren egunean, berriz, euskal ikasketen eremua izan zen ardatza, eta Joan Mari Torrealdairi egindako omenaldiarekin ekin genion egitarauari. Andres Urrutia euskaltzainburuaren *laudatio*aren ostean, omenduari berari eman nahi izan genion hitza, Lourdes Otaegirekin izan zuen elkarrizketa interesgarrian. Jarraian etorri zen, Torrealdairen lankide eta adiskideen eskutik, bere liburuetakoa testuekin egin genuen irakurke-

¹ Argitalpen hau Eusko Jaurlaritzak finantzatzen duen MHLI (www.mhli.net) ikerkuntza taldearen US 17/10 (UPV-EHU) eta FFI2017-84342-P (MINECO) proiektuen baitan gauzatu da.

ta-saioa. Gonbidatuon arten izan genituen Lorea Agirre, Miren Azkarate, Joseba Intxausti, Mariasun Landa, Nerea Mujika, Martxelo Otamendi eta Jon Zarate. Bihoakie, ezer baino lehen, Joan Mari Torrealdai berari eta irakurketara gonbidatu genituen guztiei, gure eskerrik benetakoena! Omenaldiaren ostean, arratsalde, ekin genion biltzarraren azken saioei eta euskal eremuko zentsura ikerketak izan ziren hizpide bertan.

Biltzarrean esandakoek baldintzatu dituzte zentsurari buruz MHLI ikerlatdeak sustatu dituen bi argitalpenak. Lehenengoa, Peter Lang argitaletxearen eskutik gaztelaniaz eremu iberiarreko zentsuraz aurki argitara emango dena. Bigarrena, *Euskera* aldizkarian Euskaltzaindiari esker argitaratu dugun monografia hau.

Torrealdairen argitalpenak zentsuraz

Jakina denez, Joan Mari Torrealdaik 1991n Deustuko Unibertsitatean defendatu zuen *La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983)*. *Análisis de los informes del lectorado* doktorego tesia, Torrealdaik berak sinatutako beste hiru argitalpenen ernamuin izan da gutxienez: *La censura de Franco y los escritores vascos del 98* (1998), *La censura de Franco y el tema vasco* (1999) (Irun Hiria literatura lehiaketa saria jasotakoa) eta *Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura (1936-1983)* (2000) saioena, hain justu. Lehenengoak, *La censura de Franco y los escritores vascos del 98* (1998), 98ko Belau-naldiko euskal egileen, nagusiki Miguel de Unamuno, Pio Baroja eta Ramiro de Maezturen lanen inguruan irakurle edo zentsoreek egindako txostenen analisisa burutu zuen, 1936-1976 bitarteko epealdiari dagozkien 313 txosten aztertu ondoren. Deigarriak dira aipatu egileei buruz Torrealdairen ikerlanak eskaintzen dizkigun ondorioak, bereziki, Unamuno edo Barojaren lanek eragindako onarpen/gaitzespen dinamikei buruz (Torrealdai, 1998: 17). Adierazgarria da, bestalde, Maezturen kasua, *hispanitatearen apostolua* eta *martiria*, frankismoaren kultur-ezarpena sustatu zuen ideologoetako bat izan baitzen, eta, hortaz, instituzioaren ikuspegitik zentsuragaitzagoa. Esan liteke Torrealdairen analisisirako hurbilpenak irizpide bikoitza jarraitu duela. Bate-tik, egile bakoitzaren obraren baitako epealdi esanguratsuak aztertu nahi

izan ditu, eta, bestetik, egile horien lan gatazkatsuenen azterketan sakondu nahi izan du.

Bere aldetik, *La censura de Franco y el tema vasco* (1999) argitalpena, 1936-1980 urte bitartean bideratu izan ziren 250 «euskal gaiari buruzko» obrek eragindako zentsura-txostenen azterlana da (Torrealdai, 1999: 297). Lan horiek nagusiki gaztelaniaz idatzi ziren, kultura, historia, geografia edo euskal politika gaitzat harturik. Egileak berak dioen eran, «euskal gaien inguruko lanei heltzen zieten zentsoreek ikuspegi politikotik egin ohi zuten beren irakurketa, bai eta honi zegokion balorazio eta ebazpena ere. Zentsoreen mamu beltza izan zen separatismoa, 1937. urteaz geroztik euskal abertzaletasuna separatismoaren baliokidetzat joz» (Torrealdai, 1999: 17). Areago, Torrealdaik azaltzen du, esaterako, aurreko mendeko 70eko hamarkadatik aurrera, irakurlearen ikuspegi politikoak testua eta testuinguruak, biak, hartzen zituela barne. Bere ikerlanean argi erakusten du, lan batzuek gaitzespenik jaso ez zuten arren, kontrako ebazpena jaso zutela argitalpenek, garaiko testuinguru historiko politikoa zela medio (Torrealdai, 1999: 17).

Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura (1936-1983) (2000) liburua dugu doktorego tesiaren ondoriozko hirugarren argitalpena, monografia honetan barneratu ditugun ikerlanek maiz aipatua. Liburua hiru atal nagusitan banatuta dago. Lehenengoan, Espainiako zentsura-sistemaren berezitasun nagusiak ditu aipagai eta bere ikerketak aurretiazko zentsuran jarria duela fokua zehazten du, hau da, frankismoaren kontrol administratibo eta errepresioiletik eratortzen den horretan, zeinak lanen generoaren arabera prozedura jakinak eman zituen aurrera. Era berean, zentsuraren legediaren eta horren bilakaeraren azterketa sakona egiten du, 1936-37ko legeen, 14/1966 Legearen zein 24/1977 Errege Dekretuaren deskribapenak ere bilduta. Torrealdaik zehazten du aztergai izan zituen 1.500 txostenetatik 500 euskaraz idatzitakoei buruzkoak zirela, eta horietatik 200 inguru zirela lektore-txostenen bat dutenak (Torrealdai, 2000: 66). Ikerketaren abiapuntua, berriz, 1984. urtean euskal idazle eta editoreei Torrealdaik egin zizkien elkarrizketetan kokatzen da, 91 idazle eta 14 editoreri eginiko elkarrizketak, hain justu. Horietatik, 40 idazlek eta 8 editorek erantzun zuten (Torrealdai, 2000: 8). Aztertutako corpusari dagozkion xehetasunez gain, erabat argigarria da Torrealdaik analisisa osatzeko dakarren informazioa. Esate baterako,

1963. urtera arte Madrilén zentsore euskaldun bakar bat ere ez zela zehazten du, eta urte horretatik aurrera Antonio Albizu izan zela hutsunea bete zuena. Gerora, 1974. urtean Inportazioen Ataleko zuzendari izendatu zuteanean bere anaia José Luis Albizu izan zuen laguntzaile 1974-1977 urte bitarteko epealdian (Torrealdai, 2000: 49-50). Probintzia-ordezkaritzetan euskaraz idatzitako testuak *irakurtzen* zirela ere aipatzen du, nahiz eta badiudien Donostiako ordezkariak izan zela euskaraz idatzitako testuen irakurketa zentralizatu zuena, Torrealdaik ondorioztatzen duen eran Antonio Arrueren gisako pertsona ezagunen bitartez (Torrealdai, 2000: 50). Deigarriak dira, gisa berean, ikerketak dakartzan ebidentziak, besteak beste, Albizuren hizkuntza-gaitasun murrizta eta zentsoreek egiten zituzten euskarazko lanen itzulpen kaskarra agerian jartzen dutenak. Azkenik, Torrealdaik proposatutako zentsura-epealdiei jarraiki (Torrealdai, 2000: 63-236), esanenez 1936-1955 urte bitartean euskararen suntsipenetik (euskara ezabatu egiten zen edo ezezkoa ematen zitzaion euskaraz idatzitako lan orori) asimilaziorako jauzia gertatu zela, euskara *antisabiniano* delakoa sustatuz, herrikoiagoa eta ahozkotik gertuagokoa izango zena, zentsoreen begietara euskara sabindarra ez bezala, neologismoetatik eta *separatistotik* librea izango zen. *Erregionalismo on* (Torrealdai, 2000: 83) horrek agerian jartzen du, sakonean, euskara kultur hizkuntza ez izatearen ideia zegoela zabaldua, eta hala uler liteke 1962. urtera arte euskarara eta beste *dialektoetara* (sic) egindako itzulpenak debekatu izana (Torrealdai, 2000: 83). Epealdi horretan Torrealdaik deskribatzen duen edizioaren panorama erabat da atsekabegarria, eta horren erakusgarri ondoko datua dakar: 1948. urtera arte, euskal liburuen % 21 baino ez da Espainian argitaratzen eta gainerako lanek Ipar Euskal Herrian edo «erbestean» ikusiko dute argia, Ekin (Buenos Aires, 1942) argialetxearen sorrera bezalako ekimenen bitartez. Egiazki, ordura arte argitalpen-eskaera egina zuten bi liburuek, katixima bata eta ahozko literaturaren laburbilduma bestea, euskaraz idatziak izate hutsagatik ez zuten baimenik lortu urte batzuk beranduagora arte. 50eko hamarkadan egoera hobetu egingo da eta 1936-1956 epealdian orotara 150 liburu argitaratu ziren Hego Euskal Herrian. Itxaropena argialetxearen baitan sortutako Kuliska sorta bildumaren jaiotzak, Jon Etxaide edo Santiago Onaindiaren gisa jazarriak izan ziren egileek euskal narratibaren berpizkundean izandako eraginak zein Pedro Rocamorak (1945-1951 bitarte Propagandako zuzen-

dari nagusi izan zena) oporrak Zarautzen igarotzearen halabeharrak abagune berri bat sortu zuten euskal editore, filologo eta aztertzaileentzako, zentsura saihesteko beronen arrakaletan arakatzera eraman zituen.

Torrealdai aztergai duen ondoko epealdian, 1956-1975 bitartekoan, testuinguru politikoa geroz eta asaldatuago egongo da, besteak beste, 1975. urtekoak bezalako gertaera latzekin: Gipuzkoa eta Bizkaian izandako salbuespen egoerak (apirilaren 25ean), terrorismoa saihesteko abuztuaren 26ko (gaztelaniaz idatzitako bertsioan 27 dago jarria) 10/1975 Lege Dekretua, FRAPeko hiru kideren eta ETAko beste biren fusilamenduak (irailaren 27an) eta Francoren heriotza (azaroaren 20an). Kulturalki eta politikoki heterodoxoak izango diren idazle belaunaldi berri baten sorrerak ondoko hamarkadak baldintzatuko ditu. 1956. urtean *Jakin* edo *Anaitasunaren* gisako aldizkariak sortuko dira, Parisen Congreso Mundial Vasco antolatuko da, euskararen batasunaren erronkari helduko zaio eta Euskaltzaindiaren bultzadari esker 1968an ospatutako bileran ortografiaren, aditzaren eta deklinabidearen batasunerako lehen oinarriak finkatuko dira. 60ko hamarkada euskal irakaskuntzaren berpizkundearena, helduen alfabetatze-kanpainena edo Durangoko Azokarena bezalako proiektuen lekuko izan zen, besteak beste. Urte erabakigarriak izango dira, euskal literatura irakurlearen eta garaiko europar korronteen arteko bat-egitea bilatuko dutenak. Ekoizpen editoriala esponenzialki haziko da: 1956ra arte urteko 9 lan argitaratuetatik, 1963an 30 izatera igaroko dira, 1964-1968 bitartean 48,4, eta urteko 100 lan argitaratzera helduko da 1969-1975 epealdian. Zentsura nagusiki politikoa izan zen (% 80) eta abertzaletasunaren eta separatismoaren mamuak batasun nazionalaren kontrako ideien irakurketan itsutzeraren eraman zituen irakurle-zentsoreak. *Euzkadi* edo *Euskadi* gisako terminoak debekatu ziren, zentsoreen begietara leunagoa zatekeen Euskal Herria terminoa ez bezala. Euskal kulturako idazle, editore, artista edo sustatzaile ezagunen txosten politiko-sozialak ugaritu egin ziren (Torrealdai, 2000: 136-139), irakurleen (*lectoreen*) lana eta azterketa *erraxtu* asmo zutenak. Gabriel Aresti, Jose Luis Alvarez Enparantza (*Txillardegi*), Bittoriano Gandiaga, Joxe Azurmendi eta Ramon Saizarbitoria, besteak beste, zentsurak jarriak izan ziren eta areago, kazetetan liburuez zein ekitaldiez argitaratutako albisteek ere txosten politikoak izan ohi zituzten, 1969ko irailaren 11n

Diario de Navarra argitaratutako albistearen harira guardia zibilak egindakoa, kasurako. Txosten horretan oker itzulia da albistea, hainbeste, non gertakariak desitxuratzen diren. 149. orrialdean Torrealdaik dakarren transkripzioa erabat da argigarria. Albisteak literalki ondokoa zioen: «LUR-ek euskal irakurle guztiengana heldu nahi du, eta betiko publikoaren indiferentzia dinamika gazte batez hautsi». Baina, guardia zibilaren itzulpena ondokoa izan zen: «Lur quiere captar a todos los mejores vascos y la indiferencia de siempre del público convertirla en dinamita» (Lurrek euskaldun onenak bildu nahi ditu eta ohiko hartzaileen ezaxola dinamita bihurtu). Agerikoa da *dinamika dinamitarekin* ordezkatzeari ez zela inola ere hutsala izan garaiko testuinguru politikoan. Torrealdaik baieztatzen du zentsura jarduna ez zela Francoren heriotzarekin amaitu. Nahiz eta irakurketa txostenak laburragoak eta onberagoak bilakatu, gogorarazten digu aztertutako azken txostena 1981. urtekoa dela eta 1976. urtetik aurrera 30etik gora izan zirela inpugnatutako obrak.

Liburuaren ondorioek egindako ikerketak agerian jarritako alderdi esanguratsuenak azpimarratzen dituzte. Lehenik, Torrealdaik arbitrariotasunez haraindi zentsura sistemaren *eraginkortasuna* eta seta nabarmentzen ditu, ez bakarrik sorkuntza garapen librea eragozteko, baina baita, euskal sorkuntzaren kasuan bezala, bere izankizun hutsa deuseztatzeko ere. Zentsuraren jazarpena jasan zuten generoen araberrako rankin erako bat ezartzen du Torrealdaik, argitaratzeko traba gutxi izan zuten katixima, otoitz-liburu eta ahozko tradizioko laburbildumetatik hasi eta zentsurak luzaroan zorrotz hartutako saiakerara edo itzulpenetara bitartekoa. Soziologoak argudiatzen duen eran, helburua euskara kaletik, pulpitutik eta katedratik ezabatzea zen (Torrealdaik, 200: 241), hau da, euskara pentsamendu-, sorkuntza- eta ikerketa-hizkuntza gisa gara zedin eragoztear. Politikaren esparruan, euskal nazioaren izatea defendatzen zuen ideia edo adierazpen oro jazarria izan zen, bai eta bere sinbolo (ikurriña, lauburua) edo *zazpiak bat* bezalako leloak ere. Historiaren alorrari dagokionez, besteak beste, Gerra Zibila, Gernikako bonbardaketa zein foruak gai tabuak izan ziren. Torrealdaik ondorioztatzen duen eran, arkatx gorriaren mehatxuak pobrezia kulturala eta autozentsuraren gisako albo-kalteak sorrarazi zituen, oraindino kuantifikatzen gaitzak diren kalteak.

Monografia honetako edukien aurkezpena

Monografia honetako edukiak bi atal nagusitan antolatu ditugu. Lehenengo atalean, Joan Mari Torrealdairi egindako omenaldiari dagozkion xehetasunak datoz. Bigarren atal nagusian, berriz, zentsurari buruzko ikerketa berriak euskal eremuan. Bertan aurkituko ditu irakurleak hurbilpen teoriko berritzaileak proposatzen dituztenak, edo literatura ez den adierazpide artistikoetatik egindakoak. Bertan, euskal idazle edo literatur lan esanguratsuek jasandako zentsurari buruzko ikerketak. Bigarren atala osatzeko, Torrealdairi zentsurari buruzko ikerketetan, orain artean ezezagunena eta argitaragabea izan den bere erreferentziazko ikerketaren, doktore-tesian, erreseina luzea gehitu dugu.

Ekin diezaiogun, beraz, monografia honetan bildu ditugun lanen berri emateari, eta has gaitezen, preseski, goian aipatutako doktorego tesian Torrealdairi berak gogora ekartzen duen Buelo Vallejo idazlearen aipu batekin:

La censura es un arma del poder político que pretende manipular y restringir la información pública, así como ahorrar el derecho de expresión y las actividades culturales en los marcos ideológicos oficiales. Todo ello la define como un arma contra la libertad del hombre. (Aip. Torrealdairi, 1999: 8)

Buerok dioskun bezala, boterea duenak zentsuratu dezake, eta horretarako, adierazpide askatasuna murrizteko, kode eta bide askotarikoak baliatuko ditu. Ondoko artikuluetan jasotzen den bezala, zentsura-ekintzen tipologia zinez anitza izan da, kontzeptuak berak historian zehar izan duen adiera aniztasunarekin bat datorrena, dudarik gabe. Zentzu honetan, monografia honetan, batez ere, frankismoaren zentsura-jardueraren ondorioak aztertzen direla zehaztuz hasi beharko genuke, adituek gobernu zentsura edo zentsura instituzionala deitu diotenaren ondorioak, hain justu. Horregatik aipatu eta baliatzen dira etengabe Torrealdairi –alde zuzeneko zentsura– deitu zion horretarako baliagarri izan ziren zentsura-txostenak, eta baita espainiar esparruko zentsura-ikerketen aitzindarien lanak, hala nola Manuel Abellánenak (1980, 1987) gaztelaniazko lanen zentsuraz, Maria Josepa Gallofrérenak (1991) katalanezko liburuari buruzko zentsuraz, edo Joan Mari Torrealdairiarenak (1995, 2000) euskal liburuak jasandako zentsu-

raz. Horien ondoan, zentsura frankistari buruzko ikerketa garaikideak (De Blas, 1999, 2007; Larraz, 2014; edo Martínez, 2014), edo «New Censorship Theory» deritzonaren baitan zentsura kontzeptuaren ikuspuntu eta teorizazio zabalagoa proposatzen duten hurbilpenen oihartzunak ere jasotzen dira. Finean, estatu-zentsuraz haratago, zentsura- eta kontrol-mekanismoak modu zabal eta integralagoan ulertzea proposatzen duten norabide berriak izango lirateke azken horiek.

Argitalpen honen lehenengo atal nagusiak, gorago adierazi dugun moduan, Joan Mari Torrealdairi egin genion omenaldikoak biltzen ditu. Hala, Andres Urrutia euskaltzainburuak egindako *laudatio*a dugu lehenengo ekarpena, *laudatio* sentitu eta arrazoitua. Forukoaren bizitza-zertzeladak eta hainbat alorretan egindako lana nabarmendu ostean, Torrealdairiaren ibilbidearen eragile izan diren elementuak azpimarratzen ditu Urrutiak: jakingura eta ekintza/konpromisoa. Hasi haur-gaztetan Arantzazun eta Foruan burututako ikasketekin, eta Euskal Herriko Unibertsitatean, Toulouse edo Parisekoan burututako Kazetaritza eta Soziologiari buruzkoekin jarraitu, eta ondoren, euskal liburugintzaren azterketara aplikatutako azterlanak aipatzen ditu. Eta formazio-urteen emari interesgarrienetakoa eta esku artean dugun monografia honen gidaritza akademikoa bihurtu dena, lehenago aipatutako *La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983). Análisis de los informes del lectorado* izenburua daraman Soziologiaren arloko doktore tesia, Carmelo Garitaonandiak zuzendua. Horiek guztiak izango lirateke Torrealdairiaren bizitza gidatu duen jakintza-zaletasunaren adibide. Ekintzari dagokion arloan, berriz, nola ez aitortu *Jakin, Anaitasuna, Euskaldumon Egunkaria...* bezalako egitasmoetan Torrealdaik izan duen gidaritza, eta ardura. Guztiak azpimarratzen ditu Urrutiak bere solasaldian.

Hurrengo artikulua omendutakoa du protagonista nagusi, Lourdes Otaegiren gidaritzapean egindako elkarrizketan. Otaegik Torrealdairiaren obrak hainbat arlotan (euskal liburugintzaren azterketa soziologikoan, euskararen soziologian, zentsura ikerketetan...) egindako ekarpena azpimarratuz hasi zuen saioa, eta zentsura ikertzeko izandako motibazioez, zentsuraren ondorioez, edo Trantsizioak sustatutako *desmemoria programada* delakoaren herentziaz hausnartuz jarraitu zuten solasean. Torrealdairiaren ibilbide oparoaren interesguneak, zailtasunak, interpretazioak... azpimarra-

tzen dira bertan, bai eta zentsurari buruzko bere ikerketa sakon eta aitzindariaren ezaugarri nahiz atal nagusiak ere. Torrealdairen liburuetakoko pasarte hautatuen irakurketarako testuak datoz gero. Beñat Sarasolak egin zuen hautaketa, bai eta saioa gidatu ere. Izan ere, ikerlari eta irakasle garen aldetik, gure omenaldiak Torrealdairen ekarpena aitortuko bazuen, bere obraren irakurketatik abiatu behar zuen, irakurketa sentitutik. Hautatutako testuen edukiek oraindik ere duten gaurkotasuna da, segur aski, irakurleoi deigarria egiten zaigun lehenengo alderdia. Hori, eta argitara emandako datu nahiz hausnarketaren oparotasuna, ezbaierik gabe. Aipatutako guztiak biltzen dira Ana Gandara Sorarrainek prestatu duen Joan Mari Torrealdairen bibliografia zehatzean. Irakurleak bertan kausituko ditu monografia honetako ikerlanek etengabe aipatzen eta baliatzen dituzten Torrealdairen lanen erreferentzia bibliografiko zehatzak.

Esan bezala, monografia honen bigarren atal nagusiak zentsuraren arloan burututako ikerketak biltzen ditu. Izaera askotariko lanak biltzen dira bertan, egileen abizenaren arabera antolatuta. Batzuek zentsuraren teorizazio garaikidetik abiatu eta proposamen berritzaileak egiten dituzte euskal eremuko zentsuraren ikerketarako. Gehientsuenek, berriz, obra, literatur genero edo adierazpide artistiko zehatz baten gaineko hausnarketa bideratzea dute helburu.

Lehenengoan arlokoa, zentsuraren teoria garaikideetatik abiatzen dena dugu Amaia Elizalde Estenagak sinatzen duen «Zentsura ikasketak euskal literaturan: mugak zabaltzeko beharraz. Jon Miranderen kasua abiapuntu» artikulua. Iberiar esparruko literatura-zentsuraren ikerketaren berritze/he-dapen teoriko-metodologiko baten alde egiten du edo, bere hitzak erabiliz, «deszentralizatzeko kontzeptual, tenporal eta geografikoa» egiten du, euskal literatur lanen zentsura-ikerketak orain artean jarraitu duten ildoaren mugak salatze aldera. Egileak dioskunez, berritzeko eta zentsuraren ulerkera tradizionala gainditzeko beharra, besteak beste, nazioartean 80ko hamarkadatik aurrera egin diren proposamenek azpimarratu dute, bereziki, postestrukturalismoaren eta kritika marxistaren iturrietatik edaten duen «New Censorship Theory» delakoan barneratzen direnek. Proposamen horiek, Elizaldek baieztatzen duen gisan, komunikazio-fenomeno unibertsaltzat ulertzen dute zentsura, zeinak, gainera, ekoizpen indarra duen eta ez den beti helburu errepresiborako tresna soiltzat baliatzen. Miranderen literatur-

gintzak pairatutako indar zentsore ezberdinen adibideak oinarri hartzen ditu Elizalde 50-60etako zentsura instituzionalen panorama deskribatzeko eta instituzioez haratagoko zentsura indarren presentzia nabarmentzeko. Horrela, Francoren peko garaiko zentsuraren analisisan orain artean bazter utzitako bi aldagai hartzen ditu kontuan: iraganetik hor zen Eliza Katolikoa-ren zentsura eta hiru gune geografiko nagusietako egoera heterogeneoa (Espainia barneko euskal eremua, Frantzia barnekoa eta erbestea). Finean, zentsuraren hurbilpen sakonago bat egiteko aukera eta zentsurak gizartean izandako eragin eta iraupen luzea ulertzeko ere eskaintzen digu egilearen proposamenak.

Bere aldetik, Ana Gandara Sorrairekin «Zentsura eta errealtate sinbolikoa. Oinarri teoriko eta euskal adibide zenbait» artikuluan, zentsura-dinamikek komunitateen errealtate sinbolikoan izan dezaketen eragina lantzen da; zehazki, estaturik gabeko komunitateek zentsuraren indar kamustaileari aurre egiteko garatzen duten erresistentzia kulturalari erreparatzen dio egileak. Halakoak gertatzen diren testuinguruetan parte hartzen duten bi alderdi nagusiak aztertu beharra aldarrikatzen du Gandarak: indar zanpatailea eta zanpatua dena. Horretarako, zentsuraren eta errealtate sinbolikoaren arteko dinamikak aztertzeke tresna teoriko zenbait aurkezten ditu. Abiapuntua behar batetik eratorria da, egilearentzako: ezinbestekoa da elkarreragin-eremuko (Pierre Bourdieu; John B. Thompson) kokapenari erreparatzea, zentsuraren eta errealtate sinbolikoak 1960-1980 bitartean euskal komunitatean izandako garapenaren arteko harremana aztertu ahal izateko. Horiek horrela, aipatu oinarri teorikoen baliagarritasuna hausnartzen da 1960-1980 bitarteko euskal errealtatearekiko korrespondentzian. 1960-1980 bitarteko euskal erresistentziarako gune, jarrera eta hautu zenbait hizpide ditu Gandarak, eta horiek adibide zehatzetarako erabiliz, zentsuraren eta errealtate sinbolikoaren arteko harremanari erreparatzen dio.

Bestalde, Miren Ibarluzea Santistebanen «Zentsura, itzulpena eta ideologia: zenbait ikerlerro euskal ikasketen eremuan» lanak «zentsura-itzulpena-ideologia» kontzeptuak ditu abiapuntu. Pierre Bourdieuren eremuen teoria ardatz harturik, ikerketa-programa bat aurkezten du, Euskal Ikasketen alorrean itzulpengintza eta zentsura instituzionala gurutzatzen diren esparruetako sorkuntza- eta ezabatze-indarrak aztertzeke. Zentsura institu-

zionalari dagokionez, egileak Torrealdaik (2000) egindako zentsuraren azterketak baliatzen ditu, eta, besteak beste, zentsoreek *dialektoetara* egindako itzulpenekiko izandako jarrera dakar hizpidera. Lanaren helburu nagusia da orain artean egindako ikerketen osagarri izan litezkeen ikerketa-ildo berriak agerraraztea. Horretarako, Ibarluzeak zentsuratutako testu idatzi zenbaiten adibideak dakartza eta itzulpen-prozesuetan eragiten duten gizarte-egiturak, diskurtsoak edo zentsura-garaian sustatu edo ezabatutako kanona bezalako gaiak jorratzen ditu, bai eta zentsura saihesteko edo indartzeko baliatutako itzulpen-estrategiak ere. Artikuluaren ondorioen artean azpimarragarria da Ibarluzeak itzulpen-estrategiei ematen dien garrantzia; izan ere, itzulpen-estrategia jakinak baliatzen dira ez bakarrik zentsuratik pasako diren lanen itzulpen-prozesuetan, ezpada baita zentsura-prozesuetan ere. Azken finean, Euskal Ikasketen esparruan zentsura ezinbestean lotzen zaio itzulpenari, hori baita jatorriz euskaraz idatzitako lanak ebaluatzeko bitartekoa. Bereizgarri garrantzitsua da hori, zentsuratik pasatako lanen itzulpenen azterketak aukera eskaintzen baitu manipulazio ideologikorako baliatutako itzulpen-estrategien analisisia egiteko.

Ondoren aipatuko ditugun artikuluek, arte-adierazpide, literatur genero, edo obra zehatz bat dute aztergai. Mikel Ayerbe Sudupek «Zentsuraren irakurleak: *Haur besoetako*, *Egunero hasten delako* eta *100 metro* nobelen kasuak aztergai» izenburuko artikuluan, bertan zehazten diren hiru eleberriei zentsura frankistak eman zien trataera aztertzen du, zentsura-txostenen analisi xehetik abiatuta. Artikuluaren hastapenean, zentsura literarioaren bitartekariarentzat *irakurle* zeritzotenek zuten funtzio eta garrantzia iruzkitzen du, euren esku baitzegoen lehenengo irakurketa ez ezik, liburuaren argitalpenaren ebazpenerako txostenak idaztea ere. Jon Miranderen *Haur besoetako* eleberriak, batetik, eta Saizarbitoriaren lehenengo bi eleberriek, bestetik, eragindako txostenetatik argi ondorioztatzen da zentsura politikoak zentsura moralak baino garrantzi handiagoa izan zuela zentsoreentzat. Literatura, zentzu honetan, balio erlijioso, moral eta batez ere politiko batzuen transmisio-bide gisara zekusaten zentsoreek. Horretaz gain, Ayerbek ongi frogatzen du txosten-egileek azterkizun zituzten liburuen aurrean maiz erakusten zuten jokabide harrigarria, dirudienez, ez baitzituzten obrak oso-rik irakurtzen. Halaxe frogatuko luke *Haur besoetako*aren kasuak, 1969an

Aresti editore zelarik zentsurara aurkeztu eta 19. irakurleak, Jose Antonio Albizu zenak, antza, egiten duen aldeko ebazpenean, edo Barbadillok 100 metro eleberriaz egindako txostenean. Horiekin batera, *Egunero hasten delakok* izandako txostena aztertzen du Ayerbek, aurrekoak baino txosten (itxuraz) zehatzagoa, baina ondorio harrigarrietara iristen dena, nobela ez dela abortuaren aldekoa ondorioztatzen baita, eta Arruek eta Ugartek emandako baimenek ebazpen horretan izan zezaketen eragina azaleratzen da. Ayerberen artikuluak argi erakusten digu zentsurak bere jardueran izan zuen arbitrariotasuna, zentsore-irakurleen interpretazioek irakurketa paradoxikoak eragiten zituzten heinean.

Berebat, Idoia Gereñu Odriozola doktoreak «Teatroaren mututzeak XX. mendean. Frankismoaren eta zentsuraren eragina euskal teatroaren bilakae-ran» izeneko lanean antzerkia arte politikoen artean gailena dela defendatzen du eta hori agerian geratu izan dela, ez bakarrik euskal abertzaletasun tradizio-nalak egindako beronen instrumentalizazioagatik, baina baita zentsura frankis-tak harekiko izandako jarrera ankerragatik ere. Hala, XX. mendeko antzerki-gintza modernoak erabat egin zuen bat euskara herritarrengana zabaltzeko estrategia politikoarekin. Hori litzateke euskaraz egindako antzerki amateur-raren indartzea bultzatu zuen zio nagusia, hau da, euskara gako zuen euskal nortasunari ekarpena egitea. 30eko hamarkadaren amaiera aldera, ostera, ge-rra desberdinek prozesua eten eta euskal antzerkia isilarazi zuten urte batzuez. Biziraupen-urteen ostean, euskal elizaren babesean, aurreko hamarkadetak o lorpenei jarraipena eman nahi izan zitzairen. Berpizkunde hori urte batzuen buruan gertatu zen, belaunaldi berrieekin eta 60ko hamarkadako euskal kultu-raren apurkako suspertzearekin batera. Hala, 70eko hamarkadako antzerki berria sortu zen, planteamendu postmodernoetatik abiatuta, antzerki sinbolis-taren, erresistentzia antzerkiaren, antzerki existentzialistaren edo absurdoaren antzerkiaren baitako egile erreferentzialekin testu arteko loturak ezarrita. Au-tozentsuraren zantzurik oraindik bazen arren, agerikoa zen eraberritze-gosea. Urte gutxiren buruan, zentsura jada desagertua zela, euskal antzerkiak profesio-nalizazio-bideari ekin zion 80ko hamarkadak aurrera egin ahala.

Ismael Manterola Ispizuak «Frankismoaren zentsura arte plastikoetan» izeneko lanean, arte plastikoetan Francoren erregimenaren garaian zentsu-rak izandako eragina aztertzeko beharra azpimarratzen du, ildo honetan

egindako ikerketak urriak izan baitira oso gainerako arte adierazpenetan egin direnen aldean, izan zinema, prentsa edo literatura. Abiapuntu gisa, Manterolak dio erregimenaren errepresio-mekanismoen baitan, zentsura ezin jo litekeela fenomeno isolatutzat eta zentsura frankistaren garapena aztertzeke hurbilpen diakroniko bat proposatzen du, eta diktaduraren epea hiru fasetan banatzen du. Lehenak Gerra Zibilaren hastapeneko urteak bilduko lituzke, eta zentsura jardueraren oinarriak finkatzen diren epeari legokioke. Garai horretan arte moderno eta konprometituarekiko errepresioa bortitza izan zen oso. Bigarren fasea 1950eko hamarkadari dagokio, eta garai horren ezaugarri nagusia abangoardien baitako proposamen artistiko zenbaiten onartzea litzateke, bereziki, atzerrian erakutsiak ziren horiena. Erregimena ohartu zen artea tresna egokia izan zitekeela nazioartean herrialde moderno gisa agerrarazteko. Atzerrian erakusten zen irudi horretatik haratago, Manterolak Espainiako estatuan zegoen askatasun artistikorik ezaren adibideak dakartza, besteak beste, Arantzazuko basilikaren berreraiketan gertatua gogoraraziz. Azken epealdia, 60ko hamarkadaren erdialdean abiatzen eta diktadorearen heriotzarekin amaitzen dena, zentsura garai gogorra izan zen. Manterolak, era berean, Trantsizio garaiari dagokion epilogo bat gehitzen dio artikuluari. Atal horretan, kasu zenbaiten azterketaren bidez, Francoren heriotzaren ostean zentsura amaitu ez zela frogatzen du eta Trantsizioaren lehen urte haietan zentsura mekanismoak lanean jarraitu zuela.

Gabriel Aresti handia hartu du Lourdes Otaegi Imaz irakasleak hizpide bere artikuluan, eta egile horren obrak zentsurarekin izandako harremana du aztergai «Gabriel Arestiren poesia zentsuraren aurrean. Isiltasun garaietarako kodea» izenburu duen lanean. Sarrera gisa zentsurak testuinguru iberiarreko poesian izandako eraginaren inguruko ikerketen urritasuna azpimarratu ostean, Otaegik Gabriel Arestik idatzitako Gerra Zibilaren memoriaren inguruko olerkigintzaren azterketari heldu dio. Analisisian Arestiren olerkigintzan agerikoa den identitate eta klaseari loturiko auzietarako joeraz gain, Gerra Zibila gogora ekartzeak bere lanean izandako garrantzia nabarmentzen du. Otaegiren irakurketak agerian jartzen du Arestik zentsura saihesteko kode poetiko berezi bat baliatu bazuen ere, haren olerkiak ordura arte euskal literaturan antzeman ez ziren erresistentzia jarrera baten lekuko direla. *Euskal Harria* (1967) zein beste liburu batzuek zentsurarekin

izandako arazoen inguruko gogoeta, bai eta «Escribitzen badaustazu» bezalako olerkiek ezartzen dituzten harreman hipertestualen azterketa ere artikulatu honetako muin edo atalburu esanguratsuak dira. Era berean, Arestiek esparru iberiarreko beste poetekin izan zituen loturak azpimarratzen ditu Otaegik. Gerraosteko olerkigintzaren baitan bereziki, poesia sozial-errealista deituriko horren baitan, baldintza kultural eta historikoek mugatutako harreman espazio bat sortzen da, eta beronek zehazten du Penintsulako komunitate literario bakoitzaren garapena, bai eta baldintzatzaille horiekiko hurbiltze eta urruntze prozesuak ere. Arestiren kasuan, Otaegik ondorioztatzen du egile bilbotarrak aipatutako gainerako Penintsulako poetekin bat egiten duela, baina ezaugarri bereizgarri batzuekin hartzen duela parte sistema interliterario iberiar horretan: batetik, diktadorekiko erabateko oposizio jarrera hartuz, euskal abertzaletasun moderatuarekiko arbuioarekin, eta bestetik, frankismoaren kontrako borrokaren batasuna sustatuz, euskal identitatearen aldarrikapenari uko egin gabe.

Beñat Sarasola Santamariak Orixeren *Euskaldunak* lana du aztergai «Zentsuraren anbigualentzia: Orixeren *Euskaldunak*-en kasua» artikuluan. Zentsura txostenak oinarri izanik, hogeita hamar urtetan zehar (1950-1980 bitarte) liburuaren lau argitalpenek izandako trataera anbigualentzearen azterketa egiten du Sarasolak, baita hori ulertzeko proposamen zenbait egin ere. Sarasolak dioen eran, zentsurak liburuaren gainean egindako balorazio desberdin horiek ulertzeko gako izan daitezke: liburuaren harrera, Orixeren kanonizazio prozesua eta testuinguru politikoa. Hala, 1950. urteko lehen edizioari dagokion txostenak argitaratzeko eragozpenik jasotzen ez badu ere, jarrera aldatu egingo da 1972ko eta 1976ko ondoko argitalpenetan, eta balorazio zinez gogorak egingo ditu zentsurak horien gainean. Lehen ediziotik hogeitaz gero igaroak ziren, eta, Sarasolak argudiatzen duen eran, Hans Robert Jaussen igurikimen horizontearen kontzeptuari jarraituz, irakurketa aldatu egin zen, bai intraliterarioa, baita estraliterarioa ere. Ordurako, Orixe idazle ezaguna zen, eta 70eko hamarkadako testuinguru politikoa (eta bereziki euskalduna) gogortu egin zen 50eko hamarkadakoarekin alderaturik. Sarasolak zehatz aztertuak ditu liburuaren atal gatazkatsuenak, hau da, gaitzetsiak izan zirenak zein zentsuraren arreta bereganatu zutenak, zeinak nagusiki abertzaletasunaren inguruak diren. Azken gogoeta bat egiten du Sarasolak zentsurak bultzatzen duen

kritika moldeen inguruan. Zentsurak nagusiki kritika biografistak baliatuko ditu kritika immanenteen aldean, lehenak zentsurak bilatutako gaitzespen moral edo ideologikoa ahalbidetzen baitzuen.

Azkenik, Ane Villagran Arrastoak Joan Mari Torrealdairen doktorego tesiaz egiten duen erreseina zehatzak ematen dio amaiera liburuari. Lehenago esan bezala, *La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983)*. *Análisis de los informes del lectorado* izenburupean defendatu zuen 1991n, eta berau dugu Torrealdaik zentsurari buruz argitaratu dituen liburu guztien sorburu. Aurki Elkarrek argitara emango badu ere, orain artean ezezaguna izan da irakurle gehienentzat, eta horregatik eman nahi izan diogu dagokion tartea monografiko honetan. Ikerketaren abiapuntua 1984. urtean euskal idazle eta editoreei Torrealdaik egin zizkien elkarrizketetan kokatzen da. Ondoren etorri ziren argitaletxe eta aldizkari nagusien artxiboen arakatzea, eta baita, 1986. urtetik aurrera, Alcalá de Henaresen den Archivo General de la Administración Civilen (AGA) zentsura espedienteen hustuketa ere. Tesiaren lehenengo liburuki mardulean emaitza nagusiak datoz; bigarrenean, berriz, eranskinak (zentsurari dagokion araudia, zentsura-tipologia, *lector* direlakoei buruzko zehaztapenak, eta propagandaren eta zentsuraren antolaketa-ri buruzkoak, besteak beste). Orotara, kontsultatutako milaka txostenen artean 1.984 txostenen azterketa egin zuen Torrealdaik eta horien artean esanguratsuenak ziren 1.500 inguru hautatu zituen tesi-lanean baliatzeko. Alderdi interesgarrienen artean, zentsura frankistaren azterketa exhaustiboaz gain, Robert Escarpit-en metodologia soziologikoaren aplikazioa eta zentsura frankistaren bilakaeran bereizi zituen hiru aroak (1936-1955; 1959-1975 eta 1976-1983 bitartekoak) testuinguru soziohistorikoan jartzeko egindako ahalegin handia aipatuko genituzke.

Bibliografia

Abellán, Manuel, 1980, *Censura y creación literaria en España, 1939-1976*. Barcelona: Península.

———, 1987, «Fenómeno censorio y represión literaria», *Diálogos Hispánicos de Amsterdam*, 5, 5-25.

Blas, A. de, 1999, «El libro y la censura durante el franquismo: Un estado de la cuestión y otras consideraciones», *Espacio, Tiempo y Forma (Historia Contemporánea)* 12. Madril: UNED, 281-301.

———, 2007, «Censura y represión», *Represura* 3. Online bertsioa: <http://www.represura.es/represura_3_mayo_2007_articulo7.pdf> [2018/05/30]

Larraz, Fernando, 2014, *Letricidio español. Censura y novela durante el franquismo*. Gijón: Ediciones Trea.

Martínez, A., 2014, *La persecución del libro. Hogueras, infiernos y buenas lecturas (1936-1951)*, Gijón: Ediciones Trea.

Torrealdai, Joan Mari, 1998, *La censura de Franco y los escritores vascos del 98*, Donostia: Tarttalo.

———, 1999, *La censura de Franco y el tema vasco*. Donostia: Kutxa Fundazioa.

———, 2000, *Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura 1936-1983*. Zarautz: Susa.